

ALISHER NAVOIY-BUYUK SHAXSIYAT SOHIBI

Mushtariy Shaymardanova Bobomurod qizi

O'zbekiston Respublikasi Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, Xalqaro iqtisodiyot va menejment fakulteti talabasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada mutafakkir, davlat arbobi, shoir, buyuk shaxsiyat egasi Alisher Navoiy asarlarida insonlarni yaxshilikga chorlovchi umuminsoniy fazilatlar, shuningdek, insoniy qadr-qimmat va ma'naviy poklik tushunchalari haqida so'z yuritilgan. Shuning bilan birga, uning asarlarida ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya, fidoiyluk g'oyalari qanday aks etgani ham tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, Navoiyning asarlari zamonaviy davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi, u insoniyatga ruhiy-ma'naviy yetuklikni targ'ib etuvchi buyuk siymo ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: insoniy qadr-qimmat, ta'lim-tarbiya, ma'naviy poklik, umuminsoniy fazilatlar, ilm-ma'rifat, odob-axloq.

Abstract: This article examines the universal human values that encourage people toward goodness in the works of Alisher Navoi, a thinker, statesman, poet, and great historical figure. It also discusses the concepts of human dignity and moral purity reflected in his writings. In addition, the article analyzes how ideas of knowledge and enlightenment, education and upbringing, and selfless devotion are represented in Navoi's works. The article emphasizes that Navoi's literary heritage has not lost its relevance in the modern era and highlights his role as a great figure who promotes spiritual and moral maturity for humanity.

Keywords: human dignity, education and upbringing, moral purity, universal values, knowledge and enlightenment, ethics and morality.

Nizomiddin Mir Alisher Navoiy buyuk mutafakkir va shoir, davlat arbobi, faylasuf, Jahon adabiyotining buyuk siymolaridan biri hisoblanadi. O'z asarlarida 26 mingdan ortiq lug'at boyligidan foydalangan bu buyuk daho mana besh asrdan oshibdiki, asarlaridagi falsafiy chuqur mushohadakorlik, ma'no-mohiyatining keng ko'lamligi hali-hamon jahon ahlini hayratga solib kelmoqda. Buyuk mutafakkir umri davomida nafaqat ijod qildi, balki o'z asarlari orqali insoniy qadriyatlarni, insonparvarlik g'oyalarni va umuminsoniy fazilatlarini targ'ib qildi. Zotan ulug' san'atkor asarlari mohiyatiga singdirilgan insonparvarlik, xalqparvarlik, adolat, haqiqat, imon-e'tiqod yetukligi, shukronalik, sabr-qanoat, kelajakka umidvorlik singari g'oyalar bugungi kun insoniyat ma'naviy kamoloti uchun muhimdir

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevral kuni Xuroson davlatining poytaxti - hozirgi Afg'oniston hududidagi Hirot shahrining Bog'i Davlatxona mavzesida tug'ilgan. Otasi G'iyosiddin Muhammad - Temuriylar saroyida xizmat qilgan, o'z davrining nufuzli kishilaridan biri bo'lib, o'g'lining tarbiyasi va ta'limiga jiddiy e'tibor bergan. Onasi (ismi noma'lum) Kobul amirzodalaridan Shayx Abusaid Changning qizi ekani aytiladi. Navoiyning ota-onasi haqida ma'lumotlar kam va u o'z asarlarida ham qarindoshlari haqida batafsil ma'lumotlar berib o'tmagan. Bo'lajak shoirning she'riyatdagi birinchi ustozlari tog'asi Mir Sayyid Qobuliy va Muhammad Ali G'aribiylar bo'lgan. Navoiy ular haqida "Majolis-un nafois"da, xususan, Qobuliy haqida: *"Yaxshi tab'i bor erdi, turkchada mayli ko'proq erdi..."* deya, G'aribiy haqida esa: *"Xush*

muxovara (xushsuhbat) va xushxulq va dardmand yigit erdi. Ko'proq sozlarni yaxshi chalar erdi. Uni va usuli xo'b erdi. Musiqiy ilmidin ham xabardor erdi...”deya qisqacha to'xtalib o'tgan. [1]

Navoiy ijodiga nazar tashlansa u 16 xil janrda ijod qilganini bilib olamiz: g'azal, ruboiy, tuyuq, fard, qit'a, muxammas, musaddas, mo'sallam va boshqalari. «Xazoyin ul-maoniy»dagi 4 devonning har birida 650 tadan 2600 g'azal, umuman 4 devonda 210 qit'a, 133 ruboiy, 86 fard, 52 muammo, 13 tuyuq, 10 muxammas, 10 chiston, 5 musaddas, 4 tarje'band, 4 mustazod, 1 musamman, 1 tarkibband, 1 qasida, 1 masnaviy, 1 soqiynoma mavjud bo'lib, Sharq she'riyatining 16 turi namoyondir.

Ulug' bobomiz she'r yozishda faqatgina o'zbek tili imkoniyatlari bilan chegaralanib qolmasgan, boshqa tillardan ham unumli foydalangan. U Navoiy taxallusi bilan o'zbek tilida ijod qilgan bo'lsa, uning forsiy tilde Foniy taxallusi ostida ijod qilganligi ma'lum. Shoirning forsiy she'rlar to'plami “Devoni Foniy” deb nomlangan.

Navoiyning ijod markazida inson turadi. Allomaning fikricha, Allohning irodasi bilan tog'-u toshlar, dengiz va okeanlar, bir so'z bilan aytganda butun borliq yaratilgan. Va bu mo'jizalarning eng asosiysi hazrati insondir. Bundan kelib chiqadiki barcha noz-ne'matlar, inson uchun yaratilgan. Aql-farosat sohibi bo'lgan inson bu imkoniyatlardan oqilona foydalanishi lozim. Boshqacha qilib aytganda, insoning tirik mavjudodlardan farqi shundaki u o'zining aql-farosati bilan, tafakkuri bilan ajralib turadi. Mutafakkirning “Nasoyimul muhabbat” asarida naql qilingan Abu Hozim Madaniy haqidagi rivoyati imon-e'tiqod yetukligi, sabr-qanoat borasidagi qarashlari o'ziga xos tarzda ifodalangan rivoyatdir. Abu Hozim Madaniy ko'chada ketayotganida

qassob qo'shnisi unga "Ey Abu Hozim, go'sht olmayсанmi?" deganida u "Pulim yo'q" deb javob beradi. Qassob "Puling yo'q bo'lsa ham olaver, pul topguningcha sabr qilaman" deydi. Shunda Shayx Abu Hozim "Sening menga sabr qilganingdan ko'ra, men o'zimning nafsimga sabr qilib kutishim yaxshiroqdir" deb javob beradi[5].

Bu rivoyatning asosiy mohiyati shundaki inson o'z nafsini tiyib, ehtiyojlariga sabr bilan yondashishi ko'rsatilgan. Bu narsa Abu Hozim Madaniy misolida rivoyatda aks ettirilgan. Qassob insoniy mehribonlik bilan Abu Hozimga yordam taklif qiladi va kutishga tayyorligini aytadi. Ammo Shayx Abu Hozim bu taklifni yaxshiligini bilib tursa ham, bu taklifdan voz kechadi va qassobga o'z nafsiga sabr qilish ma'qulroq deb biladi. Bu asarning chuqur mohiyati shundaki, inson bazan o'z nafsini boshqara bilishi kerak. Moddiy va jismoniy ehtiyojlarga berilib ketmasligi, sabr qanoatli bo'lishi kerakligi rivoyatda ochiq namoyon etilgan. Rivoyatda aks ettirilgan fazilatlar, insoniy fazilatlarining eng yuksaklaridan biri hisoblanadi. Alisher Navoiy ushbu rivoyatda insoniy qadr-qimmat va ma'naviy poklik tushunchasini ilgari surgan. Bu ayniqsa, isrofgarchilik va sabrsizlik keng tarqalgan jamiyatda juda dolzarb mavzudir.

Alisher Navoiy ilm o'rganishga intilishni inson kamolotini ta'minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur fazilatlardan biri deb biladi. Ilmni insonni, xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqazuvchi omil sifatida ta'riflaydi. Asarlari mazmunida ilgari surilgan g'oyalar yordamida kishilarni ilimli va ma'rifatli bo'lishga undaydi. Mutafakkir ilm o'rganishni har bir kishining insoniy burchi deya e'tirof etadi. Zero, ilm o'rganishdan maqsad ham xalqning farovon, baxtli-saodatli hayot kechirishini, mamlakatning obod bo'lishini ta'minlashga hissa

qo'shishdir, deya ta'kidlaydi. Bilimli va dono kishilar hamisha o'z xalqining manfaati hamda mamlakatining ravnaqi yo'lida faoliyat olib borishlariga ishonadi. U yoshlarni ilm-hunar o'rganishga, mehnatni sevishga undar ekan, o'rganilgan ilm va hunarni Vatan yo'lida sarf qilish zarurligini uqtiradi. "Yoshligingda yig'gil bilimni, qarigach sarf qilg'il ani", degan shoir o'zi ham yoshligidan bilimga berilgan edi. Alisher Navoiy ta'lim - tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ko'proq barkamol insonni ifodalovchi ijobiy obrazlar yaratish orqali bayon qiladi. Ilm - ma'rifat, axloq-odob masalalariga doir fikrlarni esa ilmiy-falsafiy va didaktik asarlarida bayon qiladi. Navoiy aql kuchiga cheksiz ishonadi, komil ishonch bilan ilm-fanning fazilati juda katta deb hisoblaydi. Buyuk so'z san'atkori o'zining bir qancha asarlarida bolalar tarbiyasiga oid fikrlarini aytish bilangina kifoyalanib qolmasdan, balki "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" kabi dostonlarining ayrim boblarini shu masalaga bag'ishlaydi.

Jumladan, Hayratul-abror dostonning oltinchi maqolotida odob va kamtarlikni ulug'lab, ta'lim-tarbiyaga doir qimmatli fikr-mulohazalarini bayon qilish bilan birga, takabbur va odobsiz kishilarni qattiq qoralaydi. Shoir dostonning bu maqolotida bola tarbiyasi, uni o'stirish, o'qitish va balog'atga yetkazish hamda bu borada ota-onalarning vazifalari haqida batafsil fikr yuritadi. Shoir yoshlarni ota-onaning xizmatini bajarishga, ularni hurmat qilishga, ularga nisbatan hamisha mehr-muhabbatli bo'lishga chaqiradi, ota-onani oy va quyosh deb ta'riflaydi:

Boshni fido ayla ato qoshig'a,

Jismni qil sadqa ano boshig'a...

Tun-kunungga aylagali nurposh,

Birisin oy angla, birisin quyosh...

Alisher Navoiyning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya masalalaridagi fikrlarida insonparvarlik g'oyalari bosh o'rinda turadi. Uning fikricha, inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir. Alisher Navoiyning barcha asarlari yoshlar tarbiyasi uchun muhim xazina hisoblanadi. U o'z asarlarida har bir so'zdan unumli va o'rinli foydalana olgan. Har bir hikmati biz uchun ibratlidir. Alisher Navoiyning hayoti va merosi yoshlarda umuminsoniy fazilatlarni tarbiyalashda bizga har tomonlama namuna bo'ladi. Ulug' shoir o'zining ta'lim-tarbiyaga oid fikr-mulohazalari bilan barkamol avlod tarbiyasiga katta hissa qo'shdi, umuminsoniy fazilatlar to'g'risidagi fikrlari hozirgi davrimiz uchun ham muhimdir. Ulug' shoir Astrobodda surgunda yurganida podsho Husayn Boyqaroga yozgan xatida o'g'il va qiz bolalar uchun maktablar ochishni talab qilgani, shaxsan o'zi madrasalar qurishda tashabbus ko'rsatgani buning yaqqol dalilidir. Navoiyning fikricha, maktab xalqqa nur keltiradi, unga to'g'ri yo'l ko'rsatadi, bolalarni bilimli qiladi. U o'zining "Ixlosiya" madrasasi yonida maktab ochib, bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun zarur sharoit yaratib, buning uchun lozim bo'lgan mablag' ajratadi. Navoiy dars beruvchini quyoshga o'xshatadi va bu quyosh o'z atrofidagi yulduzlarga nur sochadi, ya'ni hali ilmdan bexabar bo'lgan toliblarga ilm nurini sochadi, ma'rifat beradi, deydi. Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ko'proq barkamol insonni ifodalovchi ijobiy obrazlar yaratish orqali bayon qiladi. Ilm - ma'rifat, axloq-odob masalalariga doir fikrlarini esa ilmiy-falsafiy va didaktik asarlarida bayon qiladi. Navoiy aql kuchiga cheksiz ishongan, komil ishonch bilan ilm-fanning fazilati juda katta, deb hisoblagan.[7]

Navoiy o'zining badiiy asarlarida komil inson obrazlarini yaratib, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalagan bo'lsa, ta'limiy-axloqiy asarlarida esa komil insonni shakllantirishning mazmuni, yo'llari, usullarini bayon etdi. U o'z davrining ilg'or, ma'rifatparvar allomasi sifatida islomdagi ta'lim-tarbiya aqidalari, o'zidan ilgari o'tgan mutafakkirlarning qarashlarini an'anaviy tarzda davom ettirdi. Ayniqsa, inson kamolotida ilm-fanning o'rni, aql-idrokning ahamiyati, aqliy tarbiyaning mohiyatini yoritib berdi. Navoiy tasavvurlaridagi komil insonga xos bo'lgan eng yuksak fazilatlarga: ijodkorlik, qobiliyat, ilm-fanga muhabbat kiradi. Chunki, baxtli hayotga intilgan Navoiy fikricha, oqil, [qobiliyatli](#), dono inson o'zining kuch-quvvatiga, aqlu zakovatiga ishonadi. Shuning uchun Navoiy ilm-fanning ahamiyatini yoritib berar ekan, ilmni qorong'ilikni yoritadigan chiroq, hayot yo'lini nurafshon etadigan quyosh, odamlarning haqiqiy qiyofasini ko'rsatadigan omil sifatida ta'riflaydi. Xuddi shuningdek Navoiy orzu qilgan komil inson faqat ilimli bo'lish bilan qanoatlanib qolmasligi, balki u yana sabr-toqat, saxiylik, himmatli, to'g'rilik, rostgo'ylik, tavoze', adab, ishq va vafo hamda shu singari fazilatlarga ham ega bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda Alisher Navoiy xalqimiz ma'naviy dunyosining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatib kelgan buyuk siymolardan biridir. Bugungi kunda yoshlar qalbida milliy g'urur, o'zlikni anglash, go'zallik va nafosatga shaydolik tuyg'ularini kamol toptirishda Navoiy asarlari muhim manba bo'la oladi

Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov mumtoz adabiyotimiz, xususan, Alisher Navoiy ijodiy merosini yuksak ma'naviy qadriyat sifatida alohida e'tirof etib Navoiyning xalqimiz ma'naviy

taraqqiyotidagi xizmatlarini munosib baholab, shunday deydilar: *“Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g’ururi, sha’nu sharafini dunyoga tarannum qilgan o’lmas so’z san’atkoridir. Ta’bir joiz bo’lsa, olamda turkiy va forsiy tilda so’zlovchi biron-bir inson yo’qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e’tiqod bilan qaramasa. Agar bu ulug’ zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir”*.ⁱ

Darhaqiqat, inson qalbining quvonchu qayg’usini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdankam topiladi va bu yetuk mutafakkir bizning bobokalonimiz ekanligidan faxrlanishimiz zarur.

Adabiyotlar

1. <https://oz.sputniknews.uz/20190208/alisher-navoiy-hayoti-va-ijod-yoli-22240204.html>
2. <https://www.bukhari.uz/?p=23270&lang=oz>
3. Shuhrat Sirojiddinov, Dilnavoz Yusupova, Olimjon Davlatov. Navoiyshunoslik/darslik.
4. <https://huquqburch.uz/nasoyim-ul-muhabbatda-inson-huquq-va-erkinligi/>
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/Alisher_Navoiy
6. <https://tafakkur.net/alisher-navoiy.haqida>
7. ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILM VA MA’RIFAT TUSHUNCHALARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O’RNI Abdulwahab Qonih

i

8.Каримов И. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008, 47 б